

el-Me'mûn'a bıraktığını ilân etti. Bu dönemde Zünnûniler batıda Eftasiler, doğuda Hûdîler'le mücadele içindeydiler. Yahyâ el-Me'mûn'un Abbâdiler'in elinden Kurtuba'yı ve Âmiriler'den Belensiye'yi alması Zünnûniler'i mülûkû't-tavâif arasında üstün bir konuma getirdi.

Yahyâ el-Me'mûn 467'de (1075) vefat edince yerine "el-Kâdir" lakabıyla torunu Yahyâ b. İsmâil geçti. Yahyâ el-Kâdir döneminde Zünnûnî hânedanında belirgin bir düşüş ve zayıflama başladı. Zünnûniler'in Kurtuba ile birlikte güney ve doğu topraklarının bir kısmı Abbâdiler'in eline geçti. Ayrıca Belensiye'de Ebû Bekir b. Abdülazîz, Zünnûnî yönetimini tanımadığını ilân edip bağımsız hareket etmeye başladı. Yahyâ el-Me'mûn devrinde diğer mülûkû't-tavâifin düşmanlığını kazanan Zünnûniler, Yahyâ el-Kâdir döneminde kendilerini yalnız ve tehlikede hissediyorlardı. Yahyâ el-Kâdir, kendini güvence altına almak gayesiyle Kastilya ve Leon krallıklarıyla ittifak kurdu; bu ittifaklar karşılığında ödemeyi taahhüt ettiği parayı toplayabilmek için halka yeni vergiler yükledi. Ayrıca VI. Alfonso'nun istediği bazı kaleleri Kastilya Krallığı'na terketti. Tuleytula halkının ağır vergiler karşısında çıkardığı isyanı şiddetle bastırdı. 470'te (1078) tecrübeli vezir Ebû Bekir Yahyâ b. Saîd el-Hadîdî'nin idam edilmesi halkın öfkesini daha da arttırdı. Şehrin ileri gelenleri, Eftasî Hükümdarı Ömer el-Mütevekkil'e Tuleytula'nın idaresini teslim alması için gizlice haber gönderdiler. Durumu anlayan Yahyâ el-Kâdir ailesiyle birlikte Tuleytula'yı terk ederek Vebze'ye (Huete) gitti. Şehir Eftasî Hükümdarı Ömer el-Mütevekkil'e teslim edildi. Ancak 472'de (1080) VI. Alfonso'nun yardımıyla Yahyâ el-Kâdir tahtına yeniden sahip oldu. Zünnûniler, Yahyâ el-Kâdir'in hükümdarlığında güç kaybettikleri dönem boyunca Kastilya Krallığı'nın yardımına daha fazla başvurur oldular. Nihayet, Tuleytula'daki ikameti esnasında şehri ve müslüman idarecileri daha yakından tanıma imkânı bulan VI. Alfonso, Tuleytula'yı kuşattı. Yaklaşık dokuz ay süren bir kuşatmanın ardından 10 Muharrem 478'de (8 Mayıs 1085) şehir barış yoluyla Kastilya Krallığı'na teslim edildi. Yahyâ el-Kâdir ailesi ve maiyetiyle birlikte Belensiye'ye gitti ve burada hüküm sürdü. Belensiye'nin 483 (1090) yılında Murâbîr Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'in eline geçmesiyle Zünnûnî hâkimiyeti sona erdi. Tuleytula'nın düşmesi Endülüs tarihinin seyriinde bir dönüm noktası oldu. Tuleytula müslümanların o zamana kadar kaybettikleri en bü-

yük şehirdi. Şehir teslim edilirken burada yaşayan müslümanların inanç ve ibadet hürriyetleriyle mülkiyet haklarını güvence altına alan bir anlaşma yapıldı. Tuleytula'nın Kastilya Krallığı tarafından ele geçirilmesi, hristiyan krallıklarına müslümanların hâkimiyetindeki diğer şehirleri de almak için bir hareket noktası teşkil etti. Gittikçe büyüyen hristiyan tehdidi karşısında kendilerini savunamayacaklarını anlayan mülûkû't-tavâif emirleri sonunda Murâbîr Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'den yardım istediler. Beş yıl sonra Endülüs Murâbîr'ın bir eyaleti haline geldi.

Endülüs'ün en büyük ilim merkezlerinden biri olan Tuleytula bu özelliğini Zünnûniler döneminde de sürdürmüştür. Yahyâ el-Me'mûn ilmi ve ilim adamlarını himaye etmesiyle meşhurdur. Bu ilim adamları arasında bilim tarihine dair *Ṭabaḳâtü'l-ümem* adlı meşhur eserin müellifi Saîd el-Endelüsî de vardı. Ünlü astrolog İbnü'l-Hayyât da (Ebû Bekir Yahyâ b. Ahmed) Zünnûniler'in hizmetindeydi. Astro nomi çalışmalarını destekleyen Yahyâ el-Me'mûn'a ithaf edilen çok sayıda eserin yanı sıra "el-usturlâbü'l-Me'mûnî" adı verilen bir usturlap da bulunuyordu. Yine meşhur astronomi bilgini İbnü'z-Zerkâle, Yahyâ el-Me'mûn tarafından kurulan astronomi gözlem heyetinin üyeliğine, daha sonra da başkanlığına getirilmiştir. Tuleytula'daki Zünnûnî sarayı Yahyâ el-Me'mûn döneminde ulaşılan maddî refahın da bir göstergesidir. Oldukça süslü sarayın ortasında bir havuz ve havuzun ortasında üstten alt kısma doğru süzülen suların tamamen sardığı renkli camlardan yapılmış bir kubbe bulunuyordu (Makkarî, I, 528). Zünnûnî sarayında düzenlenen meclislere katılan şairler arasında aynı zamanda Yahyâ el-Me'mûn'un vezirleri olan İbn Lübbûn (Ebû İsâ Lübbûn b. Abdülazîz), Ebû Âmir İbnü'l-Ferec ve Ebû'l-Mutarrif İbnü'l-Müsennâ da vardı (a.g.e., IV, 134). Tuleytulalı meşhur tabip ve botanikçi İbn Vâfid, çağdaşlarınca bahçe âşığı olarak adlandırılan Yahyâ el-Me'mûn'un "bustânü'n-nâûre" adıyla ünlü bahçesinin düzenlenmesiyle görevlendirilmişti. İbn Vâfid'in ölü münden sonra bu göreve İbn Bessâl nisbesiyle tanınan botanik bilgini Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bessâm eş-Senterînî, *ez-Zahîre*, I/2, s. 609-614; IV/1, s. 142-169; İbn Beşkûvâl, *eş-Sıla* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, III, 961-962; İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelüs* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), Madrid 1971, s. 78-83; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 276-283; Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E.

Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 176-182; Makkarî, *Nefhu't-ṭib*, I, 126, 288, 440, 528; II, 672, 748; IV, 134; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: Düvelü't-tavâ'if*, Kahire 1408/1988, s. 94-115; V. Molins – M. Jesús, *Historia de España*, Madrid 1994, VIII/1, s. 86-91; D. M. Dunlop, "The Dhunnunids of Toledo", *JRAS*, II (1942), s. 77-96; a.m.f., "Dhu'l-nünids", *EP* (Ing.), II, 242-243; D. J. Wasserstein, "The Emergence of the Taifa Kingdom of Toledo", *al-Qantara*, XXI/1, Madrid 2000, s. 17-56; J. Lirola Delgado, "İbn Arfa' Ra'sahu, Abû Bakr", *Biblioteca de al-Andalus*, Granada 2002, I, 468-469; a.m.f. – J. Samsó, İbn al-Jayyât, Abû Bakr", a.e., Almeria 2004, III, 723-725; Á. C. López y López, İbn Bassâl, Abû Abd Allâh", a.e., Granada 2002, I, 589-595; C. Álvarez de Morales – J. M. Carabaza, "İbn Vâfid, Abû l-Mutarrif", a.e., Almeria 2007, V, 565-569; J. Samsó, "İbn al-Zarqâlluh, Abû Ishâq", a.e., Almeria 2009, VI, 257-264.

CUMHUR ERSİN ADIGÜZEL

ZÜNNÛR el-BÂHİLÎ

(bk. BÂHİLÎ, Abdurrahman b. Rebia).

ZÜNNÛREYN

(bk. OSMAN).

ZÜRÂRİYYE

(الزرارية)

Aşırı Şîa'dan ve Müşebbihe'den olduğu ileri sürülen Zürâre b. A'yen et-Temîmî'nin (ö. 150/767)

Temîmiyye diye de anılan mensuplarına verilen ad

(bk. İMÂMİYYE; MÜŞEBBİHE).

ZÜREY'İLER

(الزريعيون)

Aden merkez olmak üzere Yemen'in güneyinde hüküm süren Şîi bir hânedan (1080-1175).

Aden'de hüküm süren Ma'nîler'in (Benî Ma'n) tâbi oldukları Suleyhîler'e yıllık vergi ödemeyerek bağımsız hareket etmeye kalkışmaları üzerine el-Melikü'l-Mükerrem Ahmed b. Ali komutasındaki ordu Ma'nîler'i şehirden sürdü (473/1080). Suleyhîler'in hizmetinde bulunan Mükerrem b. Zî'b el-Hemdânî adlı bir dâînin iki oğlu Abbas ve Mes'ûd, Güney Arabistan'da İsmâilî davetini yaymak üzere şehrin yönetimini getirildi. Böylece Zürey'iler hânedanının

ZÜREY'İLER

temelleri atılmış oldu. Bunlar Suleyhîler'e yıllık 100.000 dinar vergi ödeyeceklerdi. Abbas, Hisnütta'ker ve iç kısımları, Mes'ûd ise Hadrâ ve sahil kısmını kontrol ediyordu. Abbas daha genç yaşlardan itibaren Yemen'de Fâtımî davetini temsil eden Suleyhîler nazarında önemli bir konuma sahipti. Abbas'ın 477'de (1084) ölümü üzerine hânedana ismini veren oğlu Zürey', Hisnütta'ker'de babasının yerini aldı, amcası Mes'ûd da Hadrâ ve civarındaki hâkimiyetini devam ettirdi. Zürey'iler, Suleyhîler'in Necâhîler'le ve iç sorunlarıyla meşgul olmasını fırsat bilerek 504 (1110) yılında bağımsızlıklarını ilân ettiler. Ancak yönetimin ikili yapısından dolayı amca-yeğen arasındaki mücadele yüzünden istikrarlı bir yönetim kurulamadı.

Bu istikrarsızlık dönemi, Ali b. Sebe' b. Ebû's-Suûd b. Zürey'in hâkimiyeti ele geçirmesiyle sona erdi (533/1138). Ali'nin kardeşi ve halefi Muhammed b. Sebe' döneminde Zürey'iler'in hâkimiyet alanı genişledi, hânedan Aden ve çevresiyle birlikte Güney Arabistan'ın tamamında etkili oldu. Onun bu başarısı Kahire'deki Fâtımî halifesi tarafından bölgenin dâisi olarak görevlendirilmesiyle sonuçlandı. Askerî ve siyasî alandaki başarılarının yanı sıra ekonomik alanda da önemli gelişme kaydeden Muhammed, Güney Arabistan'daki bazı kaleleri satın alıp hâkimiyet alanını genişletti. 548'de (1153) öldüğünde oğlu İmrân'a Güney Arabistan'ı kontrol eden zengin bir hânedan bıraktı. İmrân b. Muhammed'in dönemi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmaması devrinde önemli başarılar kazanamadığını göstermektedir. Onun 561'de (1166) ölümünün ardından oğullarının küçük yaşta olması sebebiyle hânedan Zürey'iler'in köle menşeli vezirlerinin yönetimine girdi. Giderek iyice zayıflayan hânedan Aden dışında Yemen'in hemen tamamını elinde tutan Mehdîler'e vergi vermek suretiyle barış yaptı. Mehdîler bir müddet sonra Aden'i kuşattılsa da Zürey'iler bu kuşatmadan San'a hâkimi Ali b. Hâtim el-Hemdâni ile ittifak yaparak kurtuldular. 569 (1173) yılında Yemen'e sefer düzenleyen Eyyûbîler, iki yıl içerisinde Aden'e doğru ilerleyerek yönetimi elinde bulunduran köle kökenli vezirlerden Yâsir b. Bilâl'i idam ettiler. Böylece bölgeye 100 yıla yakın bir süre hâkim olan Zürey'iler hânedanı tarihe karıştı (571/1175). Dümüve'de Zürey'iler'in nâibi Cevher ise hâkimiyetini 584 (1188) yılına kadar devam ettirdi. Aden'in surları Zürey'iler dönemine aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

Umâre el-Yemenî, *Târîhu'l-Yemen: el-Müfîd fi ahbâri San'a ve Zebîd ve şu'arâ'ü mülûkihâ ve â'yânihâ ve üdebâ'ihâ* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva'), Kahire 1976, s. 85-100; İbnü'l-Mücâvir, *Şifâtü bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve ba'zi'l-Hicâz: Târîhu'l-müstebsır* (nşr. O. Löfgren), Leiden 1951, s. 66, 71, 138, 235; Abdülbâki b. Abdülmeccid el-Yemânî, *Târîhu'l-Yemen: el-Müsem-mâ Behcetü'z-zemen fi târihi'l-Yemen* (nşr. Mustafa Hicâzî), Beyrut 1985, s. 60-75; İbnü'd-Deyba', *Ḳurretü'l-uyûn* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva'), Kahire 1978, I, 304-319, 333 vd.; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-emânî fi ahbâri'l-kuḫri'l-Yemânî* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, I, 241-284; Hüseyin b. Feyzullah el-Hemdâni, *eş-Şuleyhîyyûn ve'l-hareketü'l-Fâtîmiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1955, s. 345; G. R. Smith, *The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen*, London 1978, II, 63-67; a.m.f., "Sulayhids", *EP* (İng.), IX, 815-817; a.m.f., "Zurayids", a.e., XI, 572; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 104-105; Hüseyin Abdullah el-Ömerî, "ez-Zürey'îyyûn", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a-Beyrut 1423/2003, II, 1497-1499; Eymen Fuâd Seyyid, "Necâhîler", *DİA*, XXXII, 474; Cengiz Tomar, "Suleyhîler", a.e., XXXVII, 480-481.

MUSTAFA L. BİLGE

ZÜRKÂNÎ, Abdülbâki b. Yûsuf

(عبد الباقي بن يوسف الزرقاني)

Ebû Muhammed Abdülbâki b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürkânî el-Vefâî (ö. 1099/1688)

Mâlikî fakihî.

1020 (1611) yılında Kahire'de doğdu ve orada yetişti. Aslen Aşağı Mısır'daki Menûfiye vilâyetinin Zürkân köyünden ve âlimleriyle meşhur bir ailedendir. İlk eğitimini tamamlayıp uzun süre Nûreddin el-Üchûrî'den tahsil gördü. Diğer önemli hocaları arasında Yâsîn el-Himsî, Nûreddin eş-Şeb-râmelîsî, hadis derslerine katıldığı Şemseddin el-Bâbilî, Burhâneddin İbrâhim el-Lekânî ve Ebû'l-Azâim Sultan b. Ahmed b. Selâme el-Mezzâhî el-Ezherî bulunmaktadır. Şâzeliyye'nin Vefâiyye kolunun şeyhi Muhammed b. Vefâ'ya intisap etti. Hocalarından icâzet aldıktan sonra Ezher Camii'nde ders vermeye başladı; öğrencileri arasında oğlu Muhammed ve Ahmed b. Guneym en-Nefrâvî, Ebû Abdullah Muhammed es-Saffâr el-Kayrevânî, İbn Hamza zikredilebilir. 24 Ramazan 1099 (23 Temmuz 1688) tarihinde Kahire'de vefat etti; mezarı Türbetülmücâvirin'dedir. Fıkıh ilmindeki yetkinliği ve güzel konuşmasıyla, ayrıca ilmiyle amel eden biri olarak tanınan Zürkânî, Halîl b. İshak el-Cündî'nin *el-Muḫtaşar*'ına şerh yazanlar içinde ayrı bir gelenek teşkil eden ve çoğu Üchûrî'nin öğ-

rencileri olduklarından ona nisbetle "Ecâhire" diye anılan şârihler grubuna dahildir. Bu şerh geleneğinin ürünleri yazdıkları dönemden itibaren Mısır Mâlikîliği'nin kaynak metinleri haline gelmiş, Mağrib Mâlikîleri de özellikle Zürkânî'nin şerhi üzerinden Ecâhire'ye eleştiriler yöneltmiştir.

Eserleri. 1. *Şerḫu Muḫtaşari Ḥalîl* (I-IV, Bulak 1303, 1310 [Bennânî'nin hâşiyesiyle birlikte]; Beyrut 1398/1978 [Ruhûnî'nin hâşiyesiyle birlikte]; nşr. Abdüsselâm Muhammed Emîn, Beyrut 2002 [Bennânî'nin hâşiyesiyle birlikte]). Şerhin kaynakları arasında önceki *el-Muḫtaşar* şerhleri yanında Mâlikî mezhebinin önemli fıkıh eserleri de yer alır. Müellif, özellikle hocası Üchûrî'nin şerhini telhis ederek kaleme aldığı bu eserin girişinde yararlandığı diğer şerhlerden de bahseder. Ecâhire geleneğine bağlı en yaygın şerh durumuna gelen bu eser üzerine çok sayıda hâşîye yazılmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri Mağribli Mâlikîler'in eserin içerdiği nakil ve tercihlere yönelik tenkitleridir. Mağrib ulemâsı bu şerhe büyük değer vermekle birlikte tek başına kaldıkları hususlarda gerek Üchûrî'nin gerekse Zürkânî gibi öğrencilerinin nakil ve tercihlerine mutlak şekilde güvenilemeyeceği, bunların incelenmesi gerektiği yönünde bir kanaat benimsemiştir. Bunda özellikle nazarî olarak, kaleme alınan kitaplardaki görüşlerle müteahhirin döneminde uygulanması yaygınlaşan, mutlak veya mahallî amelin muteberliği kaidesinin yol açtığı farklılaşma da etkili olmuştur. Bilhassa İbn Süde ve Bennânî'nin onayladıkları veya sükût ettikleri hususlarda Zürkânî'nin tercihlerinin muteber olduğu kabul edilir (M. İbrâhim Ali, s. 579-580). Şerhin ayrıntılı bir indeksi Küveyt Evkaf Bakanlığı tarafından eserin 1978 Beyrut baskısı esas alınarak hazırlanmıştır (*Fihrisü Şerḫi'z-Zürkânî 'alâ Muḫtaşari Ḥalîl fi'l-fıkhî'l-Mâlikî*, Küveyt 1407/1986). Hem Mısırlı hem Mağribli Mâlikîler'in çalışmalarına konu olan eserin önemli hâşiyeleri arasında şunlar sayılabilir: **a)** Ali b. Ahmed el-Adevî, *Hâşîye 'alâ Şerḫi'z-Zürkânî 'alâ Muḫtaşari Ḥalîl*. Bu eser öğrencisi Bennânî'nin hâşiyesi kadar meşhur olmamıştır. **b)** Muhammed b. Hasan el-Bennânî, *el-Fetḫu'r-rabbânî fi mâ zehele 'anhü'z-Zürkânî* (Kahire 1303, 1310; nşr. Abdüsselâm Muhammed Emîn, Beyrut 2002). **c)** İbn Süde et-Tâvüdü, *Ṭâli'u'l-emânî 'alâ meḫâlî'z-Zürkânî* (Fas 1300, 1307 [Cessûs'un *ed-Dürü's-semîn*'i ile birlikte]). **d)** Muhammed b. Ahmed er-Ruhûnî, *Evḫaḫu'l-mesâlik ve eshelü'l-merâkî ilâ sebki ibrîzi's-Şeyḫ 'Abdilbâki*